

Köpmannen i Venedig

Shakespeares pjäs Köpmannen i Venedig har i Michael Radfords filmatisering blivit en fascinerande berättelse om moral och makt där Al Pacino i rollen som Shylock gestaltar juden som trakasseras och hånas och som blir något av en sinnebild för den förföljde juden, människan.

Rekommenderad för gymnasiet
en filmhandledning av
ANDREAS HOFFSTEN

Handling

På Rialtobron i den myllrande handelsstaden Venedig går den välbärgade handelsmannen Antonio bland stadens folk. I kvarteren omkring arbetar många prostituerade. Vi ser hur en judisk man kastas i vattnet från bron och Antonio spottar föraktfullt på juden Shylock när han går förbi. Antonio är annars orolig för hur affärerna går, hela hans förmögenhet finns i handelsvaror på handelsfartyg långt ute till havs. Och det är en osäker tid, skeppen med sin dyrbara last kan förlisa eller bordas av pirater. Året är 1596.

Den unge ädlingen Bassanio ber Shylock om ett lån. Han behöver 3 000 dukater för att ståndsmässigt kunna fria till den sköna Portia. Han frågar sin vän Antonio om att gå in som god borgenär. Shylock svarar att skepp är bara bräder och sjömännen inte mer än människor. Han säger också att Antonio har spottat på hans kaftan "... som vore jag en hund. Har hundar pengar?" Men Shylock accepterar att låna ut och begär heller ingen ränta,

men som säkerhet kräver han ett skålpund kött ur Antonios kropp, vilket Antonio accepterar trots Bassanios protester.

Samtidigt samlas friare från när och fjärran hos Portia på slottet Belmont i lagunen utanför Venedig. För att vinna Portia tvingas de lösa en gåta hennes avlidne fader funnit på. Den som tror sig ha hittat lösningen får en nyckel att öppna ett skrin där svaret ligger. Bassanio vill använda de lånade pengarna för att sälla sig till raden av friare.

Samtidigt uppvaktar Bassanios nära vän Lorenzo Shylocks dotter Jessica, som accepterar att rymma hemifrån och även konvertera till kristendomen för att bli hans äkta hälft. I flykten tar hon med sig kostbara smycken i ett skrin.

Förkrossad upptäcker Shylock att Jessica lämnat honom sen han lurats iväg på en fest hos Antonio och Bassanio. Han söker förtvivlat efter sin dotter i Venedigs gränder då han får vetskap om att ett venetianskt skepp gått under i Engelska kanalen. Det visar sig, sen han talat med sin vän Tubal att det var ett av Antonios. I samma andetag berättar Tubal om hur Shylocks dotter Jessica spelar bort pengar och har bytt den dyrbara ring hon ärvt efter sin moder Leah mot en apa. Shylock är djupt bedrövad. Senare visar det sig att alla Antonios skepp förlit och några av hans vänner söker upp Shylock för att informera honom och höra hans mening samt beveka honom att inte kräva sin revers. Här håller Shylock sitt berömda tal. "Sticker ni oss, blöder vi inte? Kittlar ni oss, skrattar vi inte? Och om vi bedras, önskar vi inte hämnd?" Vännerna söker upp Antonio som inser affärens betydelse och vidd: Rubbas främlingars tro på rättvisan i Venedig så skadas förtroendet för staten.

Samtidigt på Belmont väljer Bassanio i sitt försök att vinna Portia, kistan av bly och förkastar det guld som glimmar och förför och silvrets bleka träl som går från hand till hand. Portia blir

lycklig och de tu bedyrar varandra sin kärlek som de beseglar med en ring som Bassanio lovar att aldrig någonsin skiljas från. Så nås även de av beskedet att alla Antonios skepp har förlöst och därmed blir Bassanio oförmögen att betala tillbaka sin skuld till Shylock som i sin tur är obevlig och kräver sitt skålpund kött: reversen skall betalas ut enligt sitt innehåll.

Twisten skall avgöras i Venedigs råd där Dogen presiderar. Det blir en intensiv ordväxling där Shylock hånar det venetianska borgerskapets krav på rättvisa när de upprört klandrar Shylock för att han kräver sin revers. "Ni som behandlar era slavar som hundar, frige dem istället och låt de njuta er mat, gifta sig med era barn, sova i era sköna sängar.", säger Shylock.

Då träder Portia in på scenen, förklädd till en ung begåvad advokat vid namn Balthasar som pläderar barmhärtighetens lov: ty att visa barmhärtighet är vad som kröner människan.

Shylock erbjuds 6 000 dukater och ännu mer, men han vägrar. Han vill ha sitt skålpund kött, han har förnedrats en gång för mycket. Då säger Balthasar att lagen står på Shylocks sida, han har rätt att kräva innehållet i sin revers. "Men tar du så mycket som ett uns för mycket kommer lagen att strängeligen". Det är naturligtvis ogörligt och allt faller nu samman för Shylock, halva hans egendom tillfaller Antonio, den andra staden Venedig. Dörren stängs om Shylock, han är utkörd ur gemenskapen.

Antonio och Bassanio vill ge Balthasar och hennes assistent en gåva som tack för deras hjälp. De avböjer men Balthasar säger att den ring Bassanio bär skulle han/hon gärna äga. Bassanio slingrar sig, ringen har han svurit på att aldrig skiljas från men han ger med sig och ger ringen till Balthasar. När så Balthasar avslöjar sin rätta identitet passar hon på att läxa upp Bassanio för hans brutna löfte.

I filmens sista scen ser vi hur Jessica har kvar sin ring, ett kärt arv från hennes mor.

Ett skiftande fokus

Vi befinner oss i 1590-talets Venedig, en för sin tid förhållandevis fri och liberal stadsstat i Italien och Europa. Handeln blomstrade med länder långt borta, gränser utvidgades och behovet av lätttröligt riskkapital var stort. I denna kapitalistiska, förindustriella tid trängade en välmående överklass efter nya och exklusiva varor. Hjuln snurrade lite snabbare.

Men den styrande kristna eliten var av religiösa skäl förhindrad att syssla med bankverksamhet; att låna ut pengar mot ränta ansågs moraliskt förkastligt och inte värdigt en kristen. Denna syssla hanterades istället av judar som nedlåtande - och kanske avundsjukt - kallades ockrare. Judarna lever i särskilda, gettoliknande områden, inlåsta nattetid. Om dagarna måste de bära röda hattar för igenkännandets skull.

Venedig är en segregerad stad där vissa har stora förmåner. Vi får se skarpa bilder av intolerans. En jude skymfas och slängs ut från Rialtobron och ner i kanalen. Vi får se ett bokbål som flammar upp och förstås ger sina mycket tydliga associationer. Ingångsbilder i en film är viktiga, de ger sin publik en läsart. Det ger oss bakgrund till Shylocks agerande. Bilder av en samtid som gör att vi bättre förstår varför Shylock gör det han gör. Hur står det till med humanismen?

Köpmannen i Venedig var den mest spelade pjäsen på teatrarna under Nazitidens Tyskland 1933-45 och vi kan tänka oss att fokus säkert i högre grad låg på den ädle Antonio som för sin kärlek till Bassanio - vilket dock säkerligen tonades ned liksom Lorenzos giftermål (ett blandäktenskap!) med Jessica - skriver på en revers och pantsätter ett skålpund av sitt eget kött.

I rätten i Dogepalatset säger Antonio till Bassanio som söker beveka Shylock att inte vara så grym: "Glöm inte att du diskuterar med en jude. Du kan lika gärna be vattnet inte höja sig vid flod eller förhöra vargen varför tackan bräker efter lammet."

- Shylock svarar Bassanio när han vill låna 3 000 dukater "Skepp är bara bräddor, sjömän bara människor". Det finns farliga vindar och grund som får skepp att gå i kvav. Det finns pirater. Varför lånar Shylock ut pengar och bjuder på räntan? Är det på grund av att Shylock så hett önskar att införlivas och bli accepterad av samhället som han lånar ut pengarna? För att han vill bli vän med Antonio - och inte längre spottad på?

- Alla säger att Jeppe super, men ingen frågar varför, så säger Ludvig Holberg om sin antihjälte Jeppe på Berget. Lite av samma förhållande råder med Shylock. Borgerskapet i Venedig förfasar sig över hans ilska och grymhet när han står fast vid kravet på reversen om förfallit till betalning. Men ingen tycks se varför Shylock blivit den han är. Är det samhället och medmänniskorna som skapar "monstret" Shylock?

- Hur lätt är det inte att bruka våld för att söka få igenom sin vilja, att kuva dem vi älskar att hata? En ledamot i den amerikanska senaten höll för en tid sen ett tal där han menade att "Vad vi gör är inget mindre än att bomba fram terrorister i Irak." (DN 10.11.05). Vad menar han med det? Vilka är likheterna med Shylocks Venedig?

- Filmens regissör låter mycket medvetet kameran glida över en prostituerad kvinna samtidigt som en kristen man öser sin galla över judarnas bristande moral och ansvarskänsla i samhället. Så mycket var moralen värd! Eller, moral är i högsta grad ett barn av sin tid. Vad är moral? Vad tycker eleverna är moraliskt förkastligt idag? Vem bestämmer vad som är god moral?

- Är *Köpmannen i Venedig* en rasistisk pjäs eller handlar den om rasism? Skillnaden är ganska avgörande.

Judarna stämplades som ockrare och kapitalister - och det är ett påstått judiskt arv som enligt en färsk rapport från Forum för Levande historia och Brå, klingar vidare in i våra dagar och även ekar i vänsterns kritik av kapitalismen.

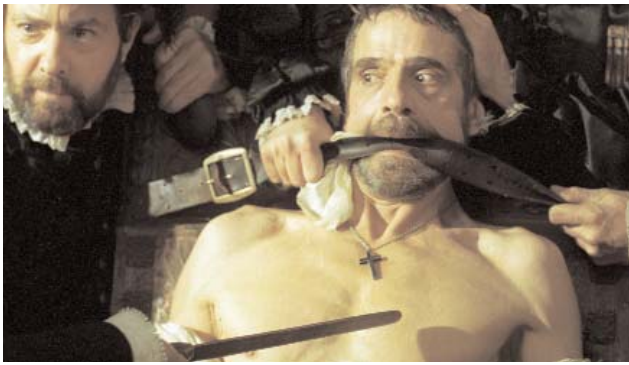
Kristna förbjöds driva bankverksamhet vilket kan ha utgjort grunden för en gryende motsättning, en historiskt kulturellt betingad avundsjuka mot den judiske bankiren som tjänar stor-kovan. Istället har juden karikerats som prototypen för kapitalisten, börsklipparen.

- Tycker eleverna också att det finns en rasistisk syn på judar ännu i vår tid? Eller är det andra folkgrupper som utgör måltavla?

- Shylock blir galen av alla svek och oförätter som drabbar honom, inte för att han är judisk utan för att han är människa. Så blir vi alla en del av Shylock, hans öde blir allmänmänskligt. Diskutera.

Talet

Shylocks tal i *Köpmannen i Venedig* tillhör de stora, berömda talen som det ofta refereras till. Tal som kommit att stå som fyrbåkar för en princip, för en humanism. Precis som Martin Luther

Kings "I have a dream" och i någon mån Olof Palmes tal efter USA:s bombningar av Hanoi, julen 1972.

Nedan citeras talet efter filmens textremsa såsom Al Pacino framsäger det i rollen som Shylock:

"Han har vanärat mig, föraktat mig, hetsat fiender mot mig. Varför?

För att jag är en jude.

Har inte en jude ögon? Har inte en jude händer, organ, kroppsmått? Sinnen, känslor, passioner.

Lever han inte av samma föda? Såras han inte av samma vapen? Drabbas han inte av samma sjukdomar? Botas han inte av samma läkemedel?

Känner han inte vinterns kyla och sommarens värme som den kristne? Blöder vi inte om ni sticker oss? Skrattar vi inte om ni kittlar oss? Dör vi inte om ni förgiftar oss? Och om ni kränker oss, skall vi då inte hämnas? ...

Om en jude förorättar en kristen, vad bjuder den kristne ödmjukheten? Hämnad!

Om en kristen förorättar en jude, vad skall hans lidande bli? Kristligt sett. Jo, hämnad!

Den ondska ni lärt mig kommer jag sätta i verket. Och jag skall göra mitt bästa för att överträffa läromästarna."

- Hur skall vi tolka talet? Att Shakespeare lite testar vår moral och våra självbilder och prövar vår mänsklighet står klart. Lika uppenbart kan den som vill tolka *Köpmannen i Venedig* som en pjäs med klara antisemitiska drag. Vi har sett hur en förskjutning i perspektiv gjort den attraktiv i händerna på antijudiska krafter. Men vi har också sett hur en annan tolkning leder fram till en mer mångfacetterad, humanistisk syn. Vad menar Shakespeare egentligen? Vad vill han säga?

- Shylock blir så förorättad att han tar till alla medel för att få upprättelse, att få sin värdighet tillbaka. Rättvisa istället för jämlikhet - det blir hans enda möjliga rättighet som människa. Därför blir han rättshaverist. För även domstolen tillhör makten. Att kräva sin rätt kan bara den maktlöse - eller gå under. Och Shylock går under när han förlorar och slängs ut på gatan, utblottad och - värst av allt - han tvingas avsäga sig sin tro, han blir en "ingen". Möjligheten att ge nåd tillhör bara dem som har makten. Kan vi förstå Shylock?

I rätten, inför Dogen av Venedig, säger Antonio till Bassanio som just sökt beveka Shylock att inte vara så grym: "Glöm inte att du diskuterar med en jude. Du kan lika gärna be vattnet att inte höja sig när det är flod eller förhåra vargen varför tackan bräker efter lammet."

På det svarar Shylock och undrar varför det kristna borgerskapet har slavar som de behandlar som åsnor och hundar. Frige

dem, låt dem gifta sig med era barn, låt dem ligga i era mjuka sängar, låt deras gommar njuta er mat.

- Så drar Shylock sin kniv och församlingen förfäras högeligen. Men varför förfäras de? Förstår de inte att detta är den yttersta konsekvensen av deras system?

Kvinnorollen

Det är en väldigt manlig värld vi befinner oss i. Till och med den synnerligen förslagne och intelligenta Portia kallar Bassanio för "min herre". Och hon tvingas uppträda förklädd till man när hon i rollen om advokaten Balthasar vrider och vänder på lagen så att allt ställs på huvudet. Det är bara som man du blir lyssnad till. Man kan undra hur mycket av ironi Shakespeare har lagt i rollen, hur "modern" han var.

Jessica, Shylocks dotter, har ett starkt behov av att kliva ur sin tilldelade roll i utanförskapet. Liksom sin far, fast med andra medel, önskar hon bli accepterad i staden Venedig. När hon flyr med Lorenzo tvingas hon mer eller mindre förkasta sitt ursprung och ljuga - hon är liksom fadern inte hemma någonstans. Ringen - som hon ju har behållit - är det enda bandet till hennes gamla liv.

- Är Jessica lycklig? Hur kommer hennes liv att gestalta sig? Kommer hon lyckas leva med fötterna i varsin kultur? Hur avgörande är våra kulturella band när vi väljer väg i livet, vare sig vi gifter oss eller väljer yrke?

- Männens inbördes lojalitet i gruppen är överordnad deras relation till kvinnan. Är det en parallell till vår tids maktelit?

Produktionsuppgifter

Storbritannien, Italien, Luxemburg & USA 2004

Orginaltitel: *The Merchant of Venice*

Producent: Gary Brokaw mfl

Manus & regi: Michael Radford

Foto: Benoît Delhomme

Klippning: Lucia Zuchetti

Produktionsdesign: Bruno Rubeo

Musik: Jocelyn Pook

I rollerna

Shylock - Al Pacino

Antonio - Jeremy Irons

Bassanio - Joseph Fiennes

Portia - Lynn Collins

Jessica - Zuleikha Robinson

Gratiano - Kris Marscall

Nerissa - Hether Goldenhersh

Lorenzo - Charlie Cox

Tekniska uppgifter

Längd: 129 minuter

Ljud: Dolby SRD

Format: Vidfilm

Censur: från 7 år

Svensk premiär: 1 april 2005

Distribution

Scanbox Entertainment, Östgötagatan 48, 116 64 Stockholm Tel. 08-545 787 80, fax 08-545 787 89 www.scanbox.com